

Deák András¹ – Szabó John² – Weiner Csaba³

Energiapolitikai versengés új felállásban Délkelet-Európában: az Európai Unió az Egyesült Államokkal és Oroszországgal szemben?

A délkelet-európai országok hagyományosan a fennálló energetikai status quo megőrzésére törekednek. Ezt egyaránt indokolják az energia megfizethetőségét illető féltelmeik, az alacsony fogyasztói árak fenntartásának vágya, a beruházások évtizedes elmaradása és a szén magas aránya energiamérlegükben. Mindamellett fejlődési pályájukat meghatározzák a külső tényezők, így napjainkban a dekarbonizációs törekvések is. Ez a cikk azt vizsgálja, hogy az Európai Unió kivonulása a fosszilis fűtőanyagok, legújabban a földgáz támogatásából milyen tudatos módon befolyásolja a régiós országok energiapolitikáját, illetve miként teszi az Uniót is akaratlanul geopolitikai szereplővé. Az Európai Unió új keletű gázellenessége szembe megy az orosz és amerikai érdekekkel, az utóbbiak továbbra is támogatják a földgáz elterjedését a térségben. Ezért kétpólusú (EU/Egyesült Államok – Oroszország) és egydimenziós (geopolitikai) elrendezés helyett háromszereplős (EU – Egyesült Államok – Oroszország) és kétdimenziós (geo- és klímapolitikai) helyzet van kialakulóban. A cikkben három eltérő esettanulmányt mutatunk be. Görögország sikeresen vezeti ki a szénat a földgázra és a megújuló energiákra alapozva. Ezzel szemben Bulgária fejlődési pályája bizonytalan, vitatottak nukleáris és gázipari tervei. Észak-Macedónia nem EU-tagként mérsékelt kényszerekkel szembesül, amelyek főleg a helyi szénvagyon kimerüléséből és a földgázfejlesztések lehetőségéből adódnak.

Kulcsszavak: energiaátmenet, Délkelet-Európa, földgáz, geopolitika, EU, Oroszország

New Energy Politics in Southeastern Europe: The European Union vis-à-vis the United States and Russia?

Southeastern European (SEE) countries are typically keen to maintain the status quo in their energy systems. These are generally characterised by underinvestment, a high share of coal in the energy mix, and ambitions to maintain low utility prices. Their energy mixes have historically been heavily shaped by external factors, which currently are mainly pressures to decarbonise energy consumption. This article assesses how the EU's decarbonisation-driven withdrawal from supporting fossil fuels and, in particular, natural gas projects deliberately shaped local fuel choices and how the EU has unintentionally become a geopolitical actor. We find that the EU's goals go against Russian and U.S. interests, the latter two of which promote natural gas penetration and their own exports of the fuel to SEE. Instead of a dual-

¹ Deák András a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: deak.andras.gyorgy@uni-nke.hu

² Szabó John a Közép-európai Egyetem (CEU) Környezeti Tudományok és Politika Tanszékének PhD-jelöltje és az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos segédmunkatársa. E-mail: szabo.john@krtk.hu

³ Weiner Csaba az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: weiner.csaba@krtk.hu

poled (EU/U.S.–Russia) one-dimensional (geopolitical) setup, the new pattern of the SEE natural gas scene includes three poles (EU–U.S.–Russia) and two dimensions (geopolitics and climate policy). Our three case studies present a successful coal exit towards natural gas and renewables (Greece), a country with an unclear energy transition pathway due to questionable nuclear and natural gas plans (Bulgaria), as well as a non-EU country under limited policy pressure with shrinking lignite reserves and an ability to launch its shift to natural gas (North Macedonia).

Keywords: energy transition, Southeastern Europe, natural gas, geopolitics, EU, Russia

Bevezetés

Délkelet-Európában (DKE) az energiapolitikai döntések hagyományosan összefonódnak a kül- és geopolitikával. A 2000-es évek eleje óta tartanak a földgázvezetékek körüli orosz–nyugati viták.⁴ Hasonló rivalizálás zajlik Bulgáriában és Romániában a nukleáris projektek körül, főleg orosz–amerikai versenytársak részvételével, de az Európai Bizottság közvetett jelenlétével.⁵ Legújabbban pedig a kínai hitelekkel és technológiával épült bosnyák és szerb szénerőművi projektek⁶ keltettek befolyásszerzési félelmeket Nyugaton. A helyi kormányzatoknak az energiapolitikai döntéseiket szinte minden esetben a nagyhatalmak külpolitikai szempontjainak figyelembevételével kell meghozniuk. Mindez azt is jelenti, hogy a térség geopolitikáját nem csak a nagyhatalmak közti viszonyrendszer határozza meg. Akár egyetlen szektorális, nevezetesen az energetika szintjén bekövetkező karakteres változás is szándékolatlanul átrajzolhatja a térség külpolitikáját.

Egészen a legutóbbi időkgig az Európai Unió szabályozói kezdeményezései csak mérsékelten érintették a térség geopolitikai viszonyait. A 2010-es évek liberalizációs előírásai, a verseny erősítésére és az ellátásbiztonság javítására vonatkozó törekvések belesimultak a gázvezetékek körüli orosz–amerikai geopolitikai versengésbe, kimondatlanul is a diverzifikációt és az orosz gáztól való függetlenedést támogatva. Ezek vezettek az azeri gázexportot lehetővé tevő TANAP–TAP vezetékrendszer és a cseppfolyósított földgáz (*liquified natural gas* – LNG) fogadó balkáni terminálok megvalósításának uniós támogatásához, a vonatkozó összekötő vezetékek megépítéséhez vagy a Déli Áramlat orosz gázvezeték ellehetetlenüléséhez. Így az EU mint „szabályozó állam” (*regulatory state*) önkéntelenül is az amerikai geopolitikai érdekekkel összhangban cselekedett, még ha nem is ez volt a közösségi reform kimondott célja. Ennek megfelelően a térség országai szektorális beruházási döntéseiket egy kétszereplős (orosz–nyugati) és egydimenziós (geopolitikai) külpolitikai térben hozhatták meg.

⁴ Részletesebben lásd Pavel Baev – Indra Overland: *The South Stream versus Nabucco pipeline race. Geopolitical and economic (ir)rationalities and political stakes in mega-projects.* [online], 2010. 09. 27. Forrás: onlinelibrary.wiley.com [2021. 06. 09.]; Marco Siddi: *The Southern Gas Corridor. Challenges to a geopolitical approach in the EU's external energy policy.* [online], 2017. 03. Forrás: fiia.fi [2021. 03. 04.]

⁵ Aaron Larson: *Three big players work together on Bulgarian nuclear plant.* [online], 2020. 06. 25. Forrás: powermag.com [2021. 06. 09.]

⁶ Bankwatch: *Chinese-financed coal projects in Southeast Europe.* [online], 2019. 04. 09. Forrás: bankwatch.org [2021. 06. 09.]

Ezt a helyzetet alakítja át az Európai Unió klímapolitikája és a fosszilis energiahorozókról való szinte teljes lemondása. A 2010-es évek utolsó harmadától kezdődően az Európai Unió és a hozzá kapcsolódó szereplők, fejlesztési bankok kifejezetten ellenségessé váltak bármilyen szénipari beruházással szemben, fokozatosan elzárkóznak a gázipar jelen formában való támogatásától, és továbbra is szkeptikusak a nukleáris projekteket illetően. Néhány, egyre kisebb kiskaput leszámítva fosszilis beruházásokra gyakorlatilag nem kapható közösségi támogatás, miközben az emissziócsökkentéssel összefüggő, legfőképp a megújuló energiára irányuló és az energiahatékonyságot előmozdító projektekre a korábbinál is több közösségi forrás jut, legalábbis az EU-n belül. Ehhez képest az Egyesült Államok továbbra is és a korábbinál hevesebben vívja geopolitikai küzdelmét Oroszországgal és Kínával a térség gáz-, szén- és nukleáris piacain. Mindez a korábbi nagyhatalmi elrendeződés átalakulását eredményezi. Az egydimenziós, geopolitikai gondolkodásmód mellett fajsúlyosan megjelenik a klímapolitikai szempontrendszer is az Európai Unió képviselőjében. Ugyanakkor a fosszilis fejlesztések elutasítása a korábbi kétszereplős orosz–nyugati dichotómiát legalább háromszereplőssé, ha nem négyszereplőssé alakítja. Az Európai Unió nemcsak a kínai szénprojekteket ellenezheti majd a jövőben, hanem immár klímapolitikai érvelés mellett megnehezítheti az orosz vagy akár az amerikai gázipari tervek kivitelezését is. Mindez nem egy artikulált uniós geopolitikai ambíció mellett történik, az EU klímát érintő és geopolitikai szempontrendszere továbbra is gyakran kerül egymással ellentmondásba. Ugyanakkor az EU „fosszilis kivonulása” akaratlanul is azt eredményezi, hogy a DKE-térség fűtőanyag-választása geopolitikai értelemben még determináltabbá válik, ami csökkenti a legtöbb térségbeli ország mozgásterét és megnehezíti saját energiaátmeneteik kivitelezését.

Ez a tanulmány ezt a folyamatot mutatja be, illetve azt vizsgálja, hogy miképpen hat majd az EU fosszilis kivonulása a DKE-térség energiaátmeneteire és szektorális kérdésekben hozott geopolitikai döntéseire. A tanulmány két korábbi kutatás eredményeire támaszkodik. Weiner Csaba egy hároméves, 2019-ben befejezett kutatás során vizsgálta néhány kelet-közép-európai állam (kiemelten Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Litvánia) fűtőanyagválasztási és diverzifikációs stratégiáit, azokon belül is a geopolitikai komponens szerepét.⁷ Szabó John és Deák András 2020 ősze és 2021 tavasza között több mint 60 interjút készített öt DKE-országban (Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Koszovó és Szerbia), illetve a térséggel kapcsolatos uniós energiapolitikai, szakmai és pénzügyi döntéshozókkal.⁸ Ennek során a régió energiaátmeneteire, főként a földgáz szerepére vonatkozó diskurzuselemzést készítették. Utóbbi kutatás kiindulópontját a meghatározó energiapolitikai dokumentumok képezték, ideértve az elérhető nemzeti energia- és klímaterveket, hosszú távú energiastratégiákat. A szerzők ezek alapján választották ki a releváns, jellemzően energiaipari szereplőket, akikkel félig strukturált interjúkat készítették. Ezek során az energiaátmenet általános megértését célzó kérdésektől elindulva egyre inkább földgázspecifikus tudakozódást folytattak. Az interjúk rávilá-

⁷ „Közép- és kelet-európai energiabiztonsági koncepciók”. Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Magyar Tudományos Akadémia, 2016–2019.

⁸ „Natural Gas in Southeast Europe’s Energy Transition. The Great Winner or the Neglected Source-Fuel?” A European Climate Foundation által támogatott kutatás, 2020–2021.

gítottak arra, hogy az egyes szereplők milyen funkciót látnak a földgáz számára az adott ország vagy régió energiaátmenetében.

Az energiaátmenetek geopolitikája és tanulságai Délkelet-Európában

A globális klímaváltozás egy minden korábbinál radikálisabb és a fennálló fosszilis energetikai értékláncokat elsöprő alkalmazkodási kényszert teremtett.⁹ Nem véletlenül, az alacsony kibocsátású energiatermelési módokra való áttérés jelentős hatást gyakorol a fennálló nemzetközi értékláncokra és kapcsolatokra. Ezt a tudományterületet hívják összefoglaló néven az energiaátmenet geopolitikájának (*geopolitics of energy transition*).¹⁰ Ezek a kutatások kezdetben a széles értelemben vett gazdasági és politikai összefüggésekre koncentráltak, mint például a globális kereskedelmi és az egyes térségek fejlődésére gyakorolt hatásokra. Ugyanakkor az utóbbi időben egyre inkább a politikai gazdaságtan módszertanát alkalmazva és konkrétan, egyes fűtőanyagokra fókuszálva folynak ezek a viták.¹¹ A fennálló energetikai kapcsolatok nem egyszerűen elősegítik egyes fűtőanyagok használatát, de ezen túlmenően befolyásolják a szektorális, társadalmi, politikai gazdaságtani és geopolitikai viszonyokat.¹² Ez kifejezetten érvényes kisebb országok esetében, ahol a hosszú távú energetikai kapcsolatok összefonódnak a geopolitikai szempontokkal. Kelet-Európában a földgáz esete Oroszországgal klasszikus példája az ilyen jellegű összefüggéseknek.¹³ Ennek megfelelően az energiaátmenet folyamata akaratlanul is politikai következményekkel jár, hiszen a meglévő fosszilisenergia-viszony megbontásához és új típusú termelési módok – legfőképpen a megújuló energiák – elterjedéséhez vezet.

A tágon vett európai térségben az energetikai viszonyok egyik meghatározó, formáló ereje az Európai Unió, annak intézményei és végső soron tagállamai.¹⁴ Az Európai Unió nemzetközi politikai gazdaságtani értelemben formálisan liberális szereplő, versenyző piacok kialakítására törekszik, ugyanakkor saját gazdasági erejét gyakran érvényesíti e kapcsolatrendszeren belül. Ennek megfelelően indokolt az EU-t „szabályozó államként” aposztrofálni, amely képes új normák, szabályok kialakítására, ezt követően pedig azok alkalmazását kiterjeszteni a határain kívül is.¹⁵ Tipikus példa erre az Energiaközösség intézménye, amelynek balkáni és kelet-európai tagállamai gyakorlatilag az uniós energetikai

⁹ Christophe Bonneuil – Jean Baptiste Fressoz: Termocén: a szén-dioxid politikatörténete. In Balogh Róbert (szerk.): *Tűz, ember, tudás – zöldsztörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, ELKH BTK Történettudományi Intézet, 2021. 251–271.

¹⁰ Indra Overland: *The geopolitics of renewable energy. Debunking four emerging myths*. [online], 2019. 03. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.]

¹¹ Carolina Kuzemko – Andrew Lawrence – Matthew Watson: *New directions in the international political economy of energy*. [online], 2019. 01. 28. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.]

¹² Margarita M. Balmaceda: *Differentiation, materiality, and power. Towards a political economy of fossil fuels*. [online], 2018. 05. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.]

¹³ Per Högselius – Arne Kaijser: *Energy dependence in historical perspective. The geopolitics of smaller nations*. [online], 2019. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 07.]

¹⁴ Tomas Maltby: *European Union energy policy integration. A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism*. [online], 2013. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 02. 28.]

¹⁵ Svein Andersen – Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Energy Union. Europe's New Liberal Mercantilism?* London, Palgrave Macmillan, 2017.

jog alkalmazását vállalták, és amely szervezet ezt segíti elő, illetve szükség esetén törekszik a mulasztások szankcionálására. Ez a fajta normatív befolyás és befolyásolás nagyon is gyakorlati energiapolitikai és geopolitikai következményekkel bírhat, amennyiben a politikai gazdaságtani viszonyok megváltoztatása révén hat a szabályozói rezsimekre és a piac felépítésére, így végső soron a külpolitikai kapcsolatrendszerekre is. Ezt a jelenséget nevezi Goldthau és Sitter „soft power with a hard edge”-nek,¹⁶ ami alatt a szabályalkotás és -kiterjesztés geopolitikai következményeit, valamint ezen eszközrendszer ilyen célú felhasználhatóságát értik. Így például a 2010-es évek első felében az uniós liberalizáció folyamata egyértelműen megnehezítette az új orosz gázprojektek létesítését, támogatva alternatív beszerzési útvonalak létrehozatalát. A kérdés legfeljebb annyi, hogy ezt a geopolitikai értelemben formálisan semleges szabályozást az EU és intézményei közül melyek alkalmazták az eredeti normatív célok, és melyek az aktuális geopolitikai napirend mentén.

Ez a kezdetben puha, liberális és versenyszempontú uniós szabályalkotás kezd eltolódní egy sokkal határozottabb, adminisztratívabb és tervközpontú klímapolitikai magatartás irányába.¹⁷ Ugyan az új klímacélok formálisan nem írják felül a meglévő uniós jogi hatásköröket és viszonyokat, valójában és lényegüket tekintve a korábbi rezsim számos sarokkövét mozdították el. A legfontosabb ezek közül, hogy a 2050-es klímasemlegességi célok ismeretében jelentősen szűkül a tagállamoknak a lisszaboni szerződés 194. cikkében rögzített joga a felhasznált energiahordozók megválasztására.¹⁸ Ezen, utóbbi követelményeknek való megfeleléshez majdnem teljes egészében ki kell vezetniük a szén, a kőolaj és a földgáz felhasználását, így csak az energiahatékonyság, a megújuló energiák ma még erősen szűkös köréből, esetleg a nukleáris termelés és az import közül választhatnak. Ezért a szabad fűtőanyag-választás egyfajta fordista opcióvá szelídül, amelyet – parafrázálva az eredetit – a „bármilyen energiahordozót választhat, amíg az nap vagy szél”¹⁹ szabadságként írhatjuk le. Ugyanakkor ezt, a korábbinál dimenzionálisan is nagyobb szabályozói csomagot az Európai Unió ugyanúgy kiterjesztette a környezetére, mint a korábbiakat. A 2020-ban aláírt szófiai nyilatkozat²⁰ ugyanezt, a 2050-es klímasemlegességi célt tűzi ki a hat nyugat-balkáni állam számára. Míg tehát a normakiterjesztés mechanizmusa fennmaradt, annak tartalma jelentős mértékben átalakult, sokkal komolyabb gazdasági és politikai „csomagok” érkeznek az európai periféria irányába, közvetlenül meghatározva akár a fűtőanyag-választás kérdéseit is.²¹ Ellentétben az EU energiapolitikáját korábban

¹⁶ Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Soft power with a hard edge. EU policy tools and energy security.* [online], 2015. 02. 26. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.]

¹⁷ Kacper Szulecki: *European energy governance and decarbonization policy. Learning from the 2020 strategy.* [online], 2016. 07. 01. Forrás: tandfonline.com [2020. 01. 04.]

¹⁸ European Union: *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 194.* [online], 2008. 05. 09. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 06. 15.]

¹⁹ Az eredeti verziót („szabadon választhat színeket, amíg a választása fekete”) Henry Ford mondta arra a kérdésre válaszolva, hogy miért csak fekete színben gyártanak autókat.

²⁰ *Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans.* [online], 2020. 11. 10. Forrás: berlinprocess.info [2020. 11. 21.]

²¹ Pierre Bocquillon – Eleanor Brooks – Tomas Maltby: *Speak softly and carry a big stick. Hardening soft governance in EU energy and health policies.* [online], 2020. 07. 10. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.]

liberális merkantilistának beállító véleményekkel,²² az Unió klímapolitikája aligha nevezhető liberálisnak, és a merkantilizmus is meglehetősen szerény jelzővé vált.

A DKE-térség fűtőanyag-választását hagyományosan befolyásolják a külső tényezők. Görögország részleges kivételével a régiót a hazai szénbányászatra és az orosz nukleáris, illetve szénhidrogénimportra alapozott termelés dominálta a legutóbbi időkig. A térség országai alapvetően elégedettek ezzel a kombinációval, a közelmúlt, de gyakran még a jelen energiasztratégiai is jellemzően a status quo megőrzése vagy csak az attól való minimális elmozdulás jegyében készülnek. Így a kibocsátás csökkentésének irányába való haladás törekvése korántsem önkéntes, többnyire a nyugati EU-államok szupranacionális klímapolitikájának eredménye.²³ Ugyanakkor ez egy tipikus mintázata a szakpolitikai és a szektorális konvergenciát eredményező folyamatoknak,²⁴ amelyek feloldják és megtörik a már létező függőségi kapcsolatokat. Így bár történetileg a fűtőanyagok import diverzifikációja és/vagy importútvonalai diverzifikációja volt a térségben a függőségi viszonyok megváltoztatásának (vagy fenntartásának és megerősítésének) a jellemző módja,²⁵ a klímapolitikák ugyanilyen következményekkel bírnak. Pusztán az azt képviselő nagyhatalmak, a hatás mélysége, az eszközrendszer és a motivációk mások.

Kifejezetten igaz ez a földgázra. Az Amerikai Egyesült Államok és az EU már mintegy két évtizede igyekszik ellensúlyozni a DKE-térségben az orosz befolyást, amelynek egyik általánosan elfogadott eszköze a földgáz.²⁶ Nagyon sokáig a földgáz – mint a legkisebb kibocsátású fosszilis energiahordozó – „megtűrt” szereplője maradt a klímatervezésnek, úgynevezett „átmeneti fűtőanyagként” tekintettek rá, amelynek fogyasztása időlegesen még nőhet is, segítve ezzel a szennyezőbb szén és olaj gyorsabb kiváltását. Azonban ez az érvelés napjaink uniós diskurzusában hanyatlóban van, leginkább az ilyen beruházásokhoz kapcsolódó útfüggőségi félelmek miatt.²⁷ Minden jövőbeli, a földgáz-infrastruktúrára vonatkozó uniós vita ellenére a földgáz viszonylag gyors kivezetését támogatók köre nő, a szektor lehetőségei pedig folyamatosan szűkülnek.

Mindez alapvetően másképpen jelentkezik Nyugat-Európában, mint a DKE-térségben. A gyors gázkivezetést támogató nyugati és északi uniós államok többnyire érett és bőséges gázinfrastruktúrával rendelkeznek, amely képes a szén- és esetenként a nukleáris kivezetés terheit nagyobb pótlólagos beruházások nélkül magára vállalni. Ehhez képest a DKE-térségben a klímatervek nem eléggé körvonalazottak, a földgáz szerepe esetleges, az infrastruktúrája szegényes, míg a beruházási programjai erősen feltorlódtak. Még most is zajlik a régió földgázpiacainak összekapcsolása, hatalmas tranzitvezetékek

²² Andersen–Goldthau–Sitter (2017) i. m.

²³ John Szabo – András Deák: The CEE Energy Transition. Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Matúš Mišík – Veronika Oravcová (szerk.): *From Economic to Energy Transition. Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan, 2021. 63–96.

²⁴ Katharina Holzinger – Christoph Knill: *Causes and conditions of cross-national policy convergence*. [online], 2007. 02. 17. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.]

²⁵ Margarita M. Balmaceda: *The Politics of Energy Dependency. Ukraine, Belarus, and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto, University of Toronto Press, 2013.

²⁶ Per Högselius: *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York, Palgrave MacMillan, 2013.

²⁷ Jonathan Stern: *Narratives for natural gas in decarbonising European energy markets*. [online], 2019. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2020. 01. 04.]

épülnek napjainkban is.²⁸ A régió földgázszektora jelen állapotában aligha lenne képes érdemi segítséget nyújtani az átmenet során, a Nyugat-Balkánon és Bulgáriában például alig van gázalapú erőművi kapacitás. Ehhez képest az Európai Unió és a kereskedelmi bankok mostanára megszüntették a régió szénprojektjeinek finanszírozását, újabban pedig az előbbi kivonul a gázprojektekből is.²⁹ Ez jócskán megnehezíti a földgáz regionális terjedését, egy olyan helyzetben, amikor a meglévő szén- és nukleáris alapú energiatermelés is erős ellenkezést vált ki bizonyos körökből, illetve jelentős összegeket költöttek már el a gázipari infrastruktúra, de legalábbis a vezetékhálózat fejlesztésére.³⁰

Ez önkéntelenül is feszültségeket kelt egyfelől az EU, másfelől az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország érdekrendszere között. Az előbbi immár ellenzi a földgáz szerepének jelentős növelését. Ehhez képest az Egyesült Államok stratégiája továbbra is számol Európa e részén az orosz földgázfüggés diverzifikációs projektek révén való csökkentésével, és szeretne az újonnan kialakított LNG-exportjának is piacokat találni.³¹ Oroszország pedig máris jelentős forrásokat fektetett a régiós interkonnectivitás növelésébe, a helyi piacokon a Gazprom jelenlétének megerősítésébe, amelytől értelemszerűen üzleti és politikai hasznot is remél.³² E két nagyhatalom számára – és feltehetően a térségbeli országok többsége számára is – az Unió új keletű földgázellenességének geopolitikai aspektusa a meghatározó, addig mindenképpen, amíg maguk nem osztják a külpolitikában a karbonsemlegesség szempontjait. Így az Európai Uniónak a fosszilis energiahordozók felhasználásának területéről történő kivonulását geopolitikai jelentőségre emelkedő cselekménynek tekinthetjük: az így nyíló „térén” is feltétlenül meg kell határozniuk magukat az energetikai szereplőknek.

A nagyhatalmi energiapolitikák és külpolitikai következményeik

Az Európai Unió széniparból való kivonulása visszafordíthatatlan folyamat. Ez nem csupán azt jelenti, hogy az Unió intézményei és kapcsolódó szervezetei, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), az Európai Beruházási Bank (EIB) nem hajlandók szénipari projekteket támogatni.³³ Sokkal fontosabb ennél az a körülmény, miszerint az emisszió-kereskedelmi rendszeren és a szabályozáson keresztül az Unió úgy alakítja át a piaci viszonyokat, hogy azok érvényesülése mellett a szén felhasználása üzleti alapon nem lehetséges. A piaci ellehetetlenülés elvezetett odáig, hogy ma már Európában szénipari projektekre nem szerezhető kereskedelmi banki finanszírozás, így legfeljebb állami vagy állami tulajdonú szereplők próbálkozhatnak – leginkább a profitszerzési szempontoktól

²⁸ Aleksandar Kovacevic: *Towards a Balkan Gas Hub. The interplay between pipeline gas, LNG and renewable energy in South East Europe*. [online], 2017. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2019. 05. 26.]

²⁹ Gokce Mete: *Energy Transitions and the Future of Gas in the EU. Subsidise or Decarbonise*. London, Palgrave Macmillan, 2020.

³⁰ Atanas Georgiev: *Natural gas in the Western Balkans in the framework of the future Energy Community goals for 2030*. [online], 2020. 06. Forrás: bdi.bg [2021. 05. 27.]

³¹ Thane Gustafson: *The Bridge. Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2020.

³² Martin Jirušek – Tomáš Vlček – James Henderson: *Russia's energy relations in Southeastern Europe. An analysis of motives in Bulgaria and Greece*. [online], 2017. 06. 22. Forrás: tandfonline.com [2021. 05. 27.]

³³ Az egyik legutolsó ilyen projektet éppen a Nyugat-Balkánon, Koszovóban finanszírozta a Bizottság, az ország legnagyobb szénéreművének környezetvédelmi modernizációját fejezték be 2019-ben.

eltérő okokból – ilyen egységeket létesíteni vagy fenntartani. Ennek megfelelően az EU szénfogyasztása 2007 és 2019 között 44%-kal csökkent.³⁴

Fáziskéséssel ugyan, de az uniós szabályozás – akár az érintettek akarata ellenére is – érvényesül az EU határain túl is. A hagyományosan szénalapú nyugat-balkáni országok szintén nem kapnak banki finanszírozást, részben az általános piaci folyamatok, részben épp saját EU-csatlakozási ambícióik miatt. Ugyanakkor az uniós „karbonvám” (*Carbon Border Adjustment Mechanism* – CBAM) a közeljövőben megszüntetheti az EU-n belüli magas karbonár okozta kereskedelmeltérítést is, aminek révén az Unió kívüli termelők olcsóbban, karbonár nélkül megtermelt termékeiket az Unió területére juttatták. Így például Bosznia-Hercegovina legnagyobb, EU-ba irányuló exportárucikke a főleg szénerőművekben előállított elektromos áram, amely üzletág jövője így erősen bizonytalan. Ugyanígy az EU CBAM elvileg az uniós importra kivetett magasabb vámszintek révén szankcionálja majd a belföldi szénfelhasználást is, így ösztönözve többek közt a nyugat-balkáni, nem EU-országok energetikai átmeneteit.

Ugyanakkor a szén kivezetése a nemzeti energiamérlegekből viszonylag széles körű elfogadásra talált. A nemzetközi fejlesztési szervezetek, a Világbank, de akár az amerikai cégek is leállították térségbeli projektjeiket (például Koszovóban), vagy már nem fektetnek azokba jelentős összegeket (Bulgária). Az így támadt űrt időlegesen Kína töltötte be mint hitelező és kivitelező. Mintegy 3 GW-nyi szénerőművi kapacitást érinthetnek a kínai szerződések Boszniában, Szerbiában és részlegesen Montenegróban.³⁵ Ezek nagy része azonban az EU korlátozó szabályozása és jogi viták miatt nem fog megvalósulni. Általában is elmondható, hogy az uniós magatartás szűkíti Kínának a széniparban betölthető szerepét. A 2016-ban átadott, 350 MW-os boszniai stanari szénerőmű alapvetően uniós áramexportra épült, amelyet érzékenyen érinthet a CBAM bevezetése.³⁶ A kínaiak által modernizált szerbiai erőművi blokkokat (Kostolac) épp az uniós és energiaközösségi környezetvédelmi joganyag alapján érték jogi támadások, így azok további folytatása is kétséges.³⁷ Mindez arra utal, hogy a szén kivezetésében az EU jobbra érvényesíteni tudja az akarátát, és – ugyan különböző mértékben, de – korlátozni tudja a fűtőanyag használatát a közvetlen környezetében.

Bár a földgáz kivezetésére vonatkozó uniós szándék a szénhez hasonló ambíciókkal bír, annak folyamata és geopolitikája korántsem lesz ennyire egyértelmű. A 2030-ra vonatkozó éghajlatpolitikai terv szerint az EU földgázfelhasználása több mint 25%-kal csökkenne az eleve alacsony 2015-ös szintről.³⁸ Ilyen arányú fogyasztásvisszafogás jelentős mértékben csökkenti a ma meglévő infrastruktúra kihasználtságát és így feltehetően jövedelmezőségét, valószínűtlenné téve újabb szektorális beruházásokat. Ellentétben a szén- és nukleárisenergia-kivezetés folyamatával, eddig nem merült fel a gázipari szereplők

³⁴ *BP Statistical Review of World Energy, 2020*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: bp.com [2020. 07. 19.]

³⁵ Bankwatch (2019) i. m.

³⁶ Interjú 1. Egyetemi professzor, Bosznia-Hercegovina. 2021. 01. 29.

³⁷ Interjú 2. Civil szervezet szakértője, Szerbia. 2021. 02. 26.

³⁸ European Commission: *Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people*. [online], 2020. 09. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.] A dokumentum 2019-hez viszonyítva 33%-os csökkentést feltételez egy évtized alatt.

kártalanítása vagy kompenzálása sem.³⁹ Az EU legfeljebb a meglévő infrastruktúra más gázfajtákra, hidrogénre vagy biogázra való átállítását támogatja.

Ennek megfelelően a legtöbb uniós intézmény megtiltotta új földgázipari projektek befogadását. Mind a 2020-as új TEN-E szabályozási javaslat,⁴⁰ mind a méltányos átállási platform (*Just Transition Fund*)⁴¹ explicit módon tiltja a fosszilis beruházásokat. A beruházásokra vonatkozó úgynevezett osztályozási szabályozás (*Taxonomy Regulations*) tervezetében csak dekarbonizált gáztípusokat említenek a földgáz-infrastruktúra kapcsán.⁴² Az EIB 2021-től kezdődően nem fogad be gázipari fejlesztéseket,⁴³ míg az EBRD fokozatosan szigorítja elbírálási kritériumait, és valószínűleg teljesen kizárja azokat a 2023-as új stratégiájában.⁴⁴ Jelenleg uniós forrásból legfeljebb az Európai Regionális Fejlesztési Alapból szerezhető támogatás gázipari fejlesztésre, de ennek is alaposan korlátozták a hozzáférhetőségét. Akárcsak a szén esetében, a földgázra épülő projektek nincsenek normatívan betiltva, de nem szerezhető rájuk uniós fejlesztési forrás, megtérülésüket fenyegeti a növekvő uniós karbonár és az egyre ellenségesebb szabályozás, miközben az Európai Unió erőteljesen korlátozza a szektornak adható állami támogatásokat. Nem meglepő, hogy az EU-nak a földgáziparból való kivonulása nem aratott osztatlan sikert a tagállamok között. 2020 májusában hét kelet-európai állam és Görögország nyilvánosan ellenezte azt, és kérte a Bizottságot a földgáz további pénzügyi támogatására.⁴⁵

Azonban ellentétben a szén teljes vagy a nukleáris kapacitások néhány országban való kivételével – amelyeket a legtöbb iparági szereplő kivitelezhetőnek tart –, a földgázfogyasztás ilyen gyors csökkentésére vonatkozó tervek vitatottak. Az úgynevezett „híd-” vagy „átmeneti” szerep, illetve a földgáz részleges megtartása mellett érvelnek az iparági lobbik,⁴⁶ valamint több nemzeti energia- és klímaterv, de számos szakmai tanulmány is kételkedik a dekarbonizáció ilyen radikális megvalósíthatóságában.⁴⁷ Ennél is látványosabbak az Európai Bizottságon belüli törésvonalak, amelyek a klíma- és geopolitikai szempontrendszer érvényesítése mentén ütköznek. Az Európai Szomszédságpolitika és a Csatlakozási Tárgyalások Főigazgatósága (DG NEAR), amely hagyományosan a szomszédos országoknak az Unióhoz való politikai közelítéséért felel, sokkal elfogadóbb a földgáz irányában, mint például az Éghajlatpolitikai (DG CLIMA) vagy az Energiaügyi (DG ENER) Főigazgatóság. Ez utóbbiak célja az emissziócsökkentés, valamint a szén-,

³⁹ Interjú 3. Európai szabályozó szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 22.

⁴⁰ European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Regulation*. [online], 2020. 12. 15. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]

⁴¹ European Commission: *Commission welcomes the political agreement on the Just Transition Fund*. [online], 2020. 12. 11. Forrás: ec.europa.eu [2021. 05. 03.]

⁴² European Commission: *Commission Delegated Regulation supplementing Regulation*. [online], 2021. 06. 04. Forrás: ec.europa.eu [2021. 06. 13.]

⁴³ Az eredeti határidő 2020 volt, amelyet az Európai Bizottság kérésére toltak el 2021-re. Lásd BBC: *European Investment Bank drops fossil fuel funding*. [online], 2019. 11. 14. Forrás: bbc.com [2021. 05. 03.]

⁴⁴ Interjú 4. Európai fejlesztési szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 18.

⁴⁵ Euractiv: *Role of natural gas in climate-neutral Europe. Position paper of Bulgaria, Czechia, Greece, Hungary, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia*. [online], 2020. 05. Forrás: euractiv.com [2021. 05. 05.]

⁴⁶ Eurelectric: *Decarbonisation pathways*. [online], 2018. 05. Forrás: cdn.eurelectric.org [2021. 05. 05.]

⁴⁷ Ecofys: *The role of renewable gas in a decarbonised energy system*. [online], 2018. Forrás: gasforclimate2050.eu [2021. 06. 06.]

illetve a fosszilis energia kivezetésének minél gyorsabb végrehajtása, akár a külpolitikai feszültségek növelése és a csatlakozási napirend érdemi sérelme árán is. A két szempontrendszer látványosan konfrontálódott a 9 milliárd euró összegű nyugat-balkáni gazdasági és beruházási terv tárgyalásakor. A DG NEAR által elkészített javaslat a nyugat-balkáni országok igényeit elsődlegesen figyelembe véve számos gázipari projektet tartalmazott. Részben ezért, a Bizottságban is ritka módon, a társintézmények hét vétót emeltek annak tárgyalásakor.⁴⁸ A végső irányelvekbe végül bekerültek földgázipari beruházások, de csak a szénre leginkább ráutalt partnerországokban lehet azokat kivitelezni, szigorú klímapolitikai szempontrendszer mellett.⁴⁹

Az Unión belüli megosztottság és bizonytalankodás nem jellemző a főbb exportőrök szempontrendszerére. Sem az orosz tervekben, sem az amerikai magatartásban nem tükröződnek az uniós fogyasztáscsökkentési törekvések. A Gazprom a meglévő, durván 200 milliárd köbméteres európai exportvolumen 2030-ig való fennmaradásával számol. Az orosz cég érvelésében az EU importigénye nem csökken majd, mivel pótolni kell a visszaeső belső gáztermelést és a megszűnő szén-, illetve atomerőművi kapacitásokat.⁵⁰ Ennél is tovább megy a 2020-ban elfogadott, 2035-ig szóló orosz energiastratégia, amely globálisan a legnagyobb ütemben növekvő bányászott energiahordozóként írja le a földgázt, részben épp a szigorodó környezetvédelmi és klímakövetelmények eredményeképpen.⁵¹ Ugyan az energiastratégia nem részletezi, hogy az orosz exportvolumen-növekedés mely régiókba fog irányulni, de mindenképpen fenntarthatónak véli az EU-ba jelenleg szállított mennyiséget az elkövetkező években is.

Az Egyesült Államok a II. világháborút követően különböző szinteken és formákban részesévé vált az európai energetikai problémakörnek. Az 1970-es évektől kezdődően aktívan ellenezte az orosz földgáz térhódítását, anélkül, hogy közvetlen módon alternatívát tudott volna felkínálni.⁵² Ebben következett be jelentős változás a 2010-es évek folyamán az észak-amerikai palagáz-forradalom és az amerikai LNG-export beindulása révén. Jelenleg az Egyesült Államok mind geopolitikai, mind üzleti megfontolások mentén az orosz gáz európai kiszorításában és saját exportvolumenének növelésében érdekelt.⁵³ Az orosz-amerikai viszony általános romlása mellett ez fokozódó gazdasági hadviseléshez és geopolitikai rivalizáláshoz vezet a két fél között. Ennek megfelelően az Egyesült Államok továbbra is erőteljesen támogatja a diverzifikációt, új földgázszállítási útvonalak kialakítását és azoknak a régiókkal való felcserélését. Az ehhez szükséges, legfőképp pontosan a DKE-térségben hiányzó infrastruktúra kialakítása azonban egyre inkább az EU ellenállásába ütközhet a jövőben.

⁴⁸ Interjú 5. Az Európai Bizottság képviselője. 2020. 12. 03.

⁴⁹ European Commission: *Guidelines for the implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*. [online], 2020. 10. 06. Forrás: ec.europa.eu [2021. 03. 12.]

⁵⁰ Gazprom: *Gazprom Investor Day presentation*. [online], 2020. 02. 11. Forrás: gazprom.com [2021. 05. 06.]

⁵¹ Pravityelsztvo Rosszjizskoj Fegyercii: *Enyergyicszkaja sztratyegija Rosszjizskoj Fegyercii na period do 2035 goda*. [online], 2020. 06. 09. Forrás: static.government.ru [2021. 06. 06.]

⁵² Gustafson (2020) i. m.

⁵³ Szimbolikus a 2017-es amerikai, ún. CAATSA-törvény vonatkozó érvelése, amelyben egyszerre irányozzák elő az EU és Ukrajna orosz földgázra való ráutaltságának nemzetbiztonsági okokból való csökkentését, illetve az amerikai munkahelyteremtést és a külpolitikai viszonyok javítását. Lásd U.S. Congress: *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: congress.gov [2018. 01. 04.]

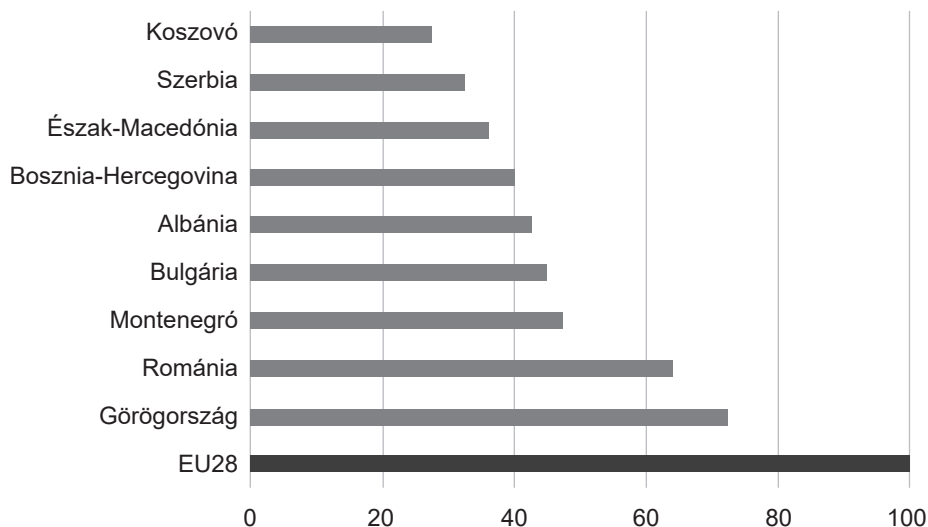
Átugorható-e a földgáz? – A délkelet-európai országok szempontjai

Milyen módon függ össze a DKE-országok földgázhoz való viszonya a változó nagyhatalmi szempontokkal? Ugyan nehéz lenne egy egységes DKE-viszonyrendszert kimutatni, de bizonyos közös vonások jelentős mértékben meghatározzák a reakcióikat. Először is a térség energiaárjai jelentős mértékben elmaradnak az EU átlagától (1. és 2. ábra). A háztartási áramár a Nyugat-Balkánon és Bulgáriában nem éri el az EU-s átlag felét. Annak értéke 2019-ben jellemzően az uniós átlag 28,1%-a (Koszovó) és 77,0%-a (Görögország) között szóródott.⁵⁴ Az energiaszektor vonatkozásában a megfizethetőség mindmáig meghatározó politikai és társadalmi kérdés. Másrészt – az alacsony árszinttől és a rossz üzleti megtérüléstől nem függetlenül – a szocialista tervgazdálkodás megszűnte óta alig történtek befektetések a régió energiaszektorába. Amennyiben eltekintünk a kínaiak által épített boszniai Stanari-erőműtől, 1985-ben létesült utoljára nagyobb szénerőművi egység a Nyugat-Balkánon.⁵⁵ A helyzet csak kevéssel jobb Romániában, főleg néhány gázerőműnek köszönhetően, míg Bulgária ellátása szinte kizárólagosan egy 2011-ben, az amerikai tulajdonosok által modernizált és bővített szénerőműtől, illetve két, 1987-ben és 1991-ben átadott nukleáris bloktól függ. Érdemi nagyberuházások – Görögország kivételével – szinte csak a külső nagyhatalmak által támogatott tranzitprojektek révén érkeztek ezekbe az országokba. A beruházások alacsony szintje és a lakossági árak relatíve alacsonyan tartása érthető volt az 1990-es évek recessziója és/vagy polgárháborúja, illetve az így kialakult kapacitásbőség körülményei között. Ugyanakkor ilyen karakterisztika mellett a régió már nem alkalmas egy beruházásigényes energetikai átmenet végrehajtására. Ahhoz szükség lenne a befektetési környezet átalakítására és több politikai, társadalmi tabu ledöntésére. A régió kedvezőtlen beruházási környezete és a lehetőségek közti ellentétet kellőképpen demonstrálta a romániai offshore gázmező kiaknázásának meghiúsult kísérlete.⁵⁶

⁵⁴ Eurostat: *Electricity prices components for household consumers – Annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

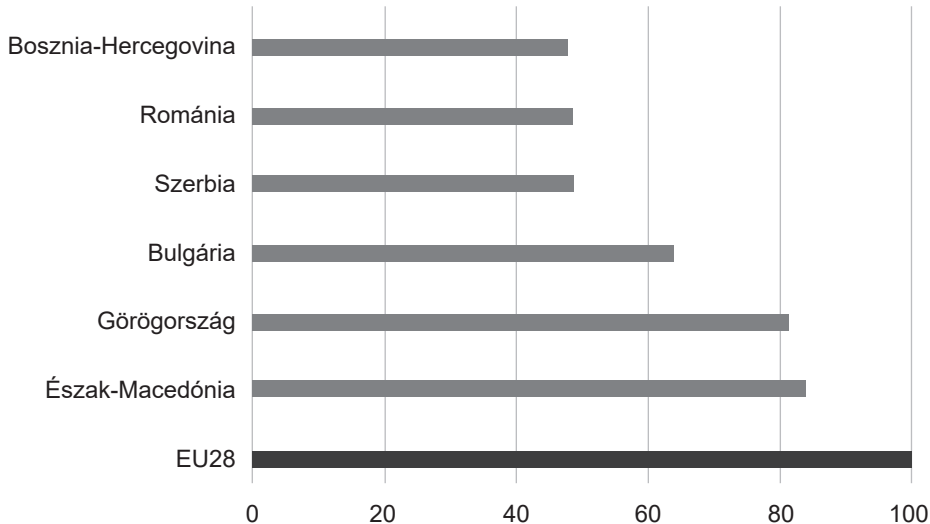
⁵⁵ *Europe Beyond Coal Database*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: beyond-coal.eu [2021. 05. 29.]

⁵⁶ Energy Industry Review: *ExxonMobil to exit from Neptun Deep project*. [online], 2020. 01. 13. Forrás: energyindustry-review.com [2021. 06. 06.]

1. ábra: A közepes (2500–5000 kWh közötti éves fogyasztással rendelkező) fogyasztók áramárjai Délkelet-Európában, 2019 (euróban, EU28 = 100)

Forrás: Eurostat: *Electricity prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

2. ábra: A közepes (20–200 GJ közötti éves fogyasztással rendelkező) fogyasztók földgázárjai Délkelet-Európában, 2019 (euróban, EU28 = 100)

Forrás: Eurostat: *Gas prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 20. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

A DKE-térség energetikai infrastruktúrája nem egyszerűen elavult, de az esetek többségében elavult szénipari infrastruktúra. Albániát leszámítva a szén még mindig meghatározó egy sor országban. Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Szerbiában 50% körüli a részesedése az energiamixben, míg 30% körül van Észak-Macedóniában, Montenegróban és Bulgáriában. Románia és Görögország két olyan állam, ahol a szén csak mérsékelt szerepet játszik és belátható időn belül kivezethető.⁵⁷ A földgáz szerepe ehhez képest fordított. A régió fogyasztásának durván háromnegyede két szereplőhöz, a majdnem önellátó Romániához és Görögországhoz köthető. Jelentősnek mondható még Szerbia és Bulgária földgázipara, bár itt is alig van például földgázalapú áramtermelés. Nem vagy csak alig használ földgázt az összes többi ország: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia, Koszovó és Montenegró. Éppen ezért a mai körülmények között nehéz elképzelni a gyors szénkivezetést és emissziócsökkentést masszív földgázipari beruházások nélkül. Mind a DG ENER, mind az Energiaközösség Titkársága megosztott abban a kérdésben, hogy képesek-e ezek az országok „átugrani a földgázt”, egyből dekarbonizálva a ma még szénalapú energiamixeket.⁵⁸

Ennek ellenére vagy talán éppen ezért a legtöbb térségbeli ország ódzkodik érdemi lépéseket tenni az energiaátmenet irányába. Azonban az ilyen, a status quo fenntartására vonatkozó szakpolitikai igényeket felülírják egyéb, ennél erősebb tényezők. Az EU-tagállamokban a klímapolitika és az emissziókereskedelem teremt minden korábbinál jelentősebb lépéskényszert, Albániában és Koszovóban a gyorsan növekvő kereslet képez beruházási kényszert. Észak-Macedóniában kimerülőben vannak a versenyképes alapon kibányászható szénlelőhelyek, míg Bosznia-Hercegovinának kell leginkább szembesülnie az uniós karbonvámokkal. Tulajdonképpen egyedül Szerbia az, amely valamilyen szinten reziliens, és amelynek meglévő energetikai rendszere akár középtávon is feszültségek nélkül fenntartható a mai rendszerben. Ugyanakkor az erősödő dinamika ellenére a legtöbb ország energetikai tervezése nem vesz tudomást a változó körülményekről. Például Koszovó annak ellenére akar továbbra is a helyi szénvagyonra alapozva erőművet építeni, hogy ehhez nem lehet beruházókat találni.⁵⁹ Bulgária 2020-ban készült energiastratégia-tervezete 2045-ig számol a mostani szén–nukleáris tandem fenntartásával és a megújuló energiák majdnem teljes negligálásával.⁶⁰ Éppen ezért – ellentétben eredeti szándékukkal – ezek az energetikai tervek és stratégiák inkább bizonytalanságot, semmint bizonyosságot teremtenek a jövőt illetően.

Ez az a szakpolitikai környezet, amelybe a külső finanszírozók és így a nagyhatalmi érdekek be tudnak lépni. A térség energiapolitikai döntéseit nem feltétlenül vagy kizárólag a belső fejlesztési igények, hanem a külső donorkok által rendelkezésre bocsátott források határozzák meg. A finanszírozhatóság szempontja miatt vált például a hagyományosan külpolitika-mentes, jellemzően hazai bázison és technológiával elérhető szénszektor EU–Kína alapú geopolitikai üggyé. Ehhez képest a többi szektor, a földgázhoz kapcsó-

⁵⁷ Eurostat: *Complete energy balances*. [online], 2021. 06. 06. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 07.]

⁵⁸ Interjú 5 és Interjú 6–7. Az Energiaközösség képviselői. 2020. 11. 25. és 2020. 12. 04.

⁵⁹ Bankwatch: *The energy sector in Kosovo*. [online], é. n. Forrás: bankwatch.com [2021. 06. 06.]

⁶⁰ Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria: *Proekt „Sztrategija za usztojcsivo energijno razvitie na Republika Balgarija do 2030 godina sz horizont do 2050 godina”*. [online], 2020. Forrás: parliament.bg [2020. 11. 25.]

lódó vagy a nukleáris iparágak már eleve sokkal magasabb szintű külső elköteleződést kívántak a múltban is. Az EU kivonulásával ezek a fejlesztések sokkal inkább geopolitikai térbe kerülnek át. A térség földgázhálózata enyhén szólva is hiányos, miközben mostantól fogva az is fokozottan kérdéses, kik fogják annak megépítését finanszírozni. A nukleáris szintéren eleve meghatározó a projekthez nyújtott ipari hitel mértéke. Romániában és Bulgáriában aktív versengés zajlik kínai, amerikai, orosz és európai cégek részvételével, ezeket a küzdelmeket döntő mértékben az ajánlathoz csatolt hiteljavaslat fogja eldönteni. A külső donorok érdemben befolyásolják a DKE-térség energiapolitikai döntéseit, a fejlesztések gyakran sokkal inkább függenek a rendelkezésre bocsátott forrás feltételrendszerétől, mint az energiapolitika által elképzelt eredeti célkitűzéstől.

Mindehhez azonban arra is szükség lenne, hogy a földgáz potenciális exportőrei az EU kivonulását követően fokozottabban finanszírozzák a helyi infrastruktúraépítést. Oroszország és az Egyesült Államok eddig nem voltak hajlandók saját, közvetlen érdekeiket meghaladó módon forrást nyújtani a helyi fejlesztésekhez. A térség messze legnagyobb donorai az EU és annak intézményei, tagállamai. Jellemző, hogy 2017-ben a nyugat-balkáni régió közvetlen tőkebefektetéseinek 70,5%-a érkezett az EU-ból, míg az Egyesült Államok 1,2%-ot, Oroszország 4,6%-ot tudhatott maga mögött.⁶¹ Nem valószínű, hogy ez sokkal másképp lenne a fejlesztési hiteleknel és támogatásoknál. Éppen ezért az EU gázipari kivonulása sok vonatkozásban hasonló a korábbi szénipari döntésekhez, amelyek akkor egyfajta „geopolitikai rést” nyitottak a kínai befolyásnak. Amennyiben az EU nyújtotta alacsony karbonintenzitású megoldások nem képesek teljes mértékben helyettesíteni a szenet, ezek az országok kénytelenek lesznek kedvezőtlenebb feltételek mellett elfogadni alternatív donoroktól földgázipari beruházásokat, e gyakorlat minden konfliktusával és következményével egyetemben.

Ez már csak azért is újszerű lenne, mert a térség kormányai – leszámítva Görögországot és a belső tartalékokban gazdag Romániát – ódzkodnak a földgáztól. A megfizethetőségi aggályokon túlmenően kívülről rájuk erőltetett fűtőanyagként tekintenek rá, amely sok külpolitikai problémával jár, és amelyre egyébként jelen körülmények között nem is nagyon van szükségük. Így például a 2014-ben átadott, Szarajevótól délre épített gázvezetéket a mai napig nem vették használatba, mert nincs rá helyi kereslet.⁶² Koszovó régebb óta tervezi első földgázvezetékének megépítését, de a helyi tervezés egyelőre csak egy 100 MW-os kapcsolt erőművet kíván arra rákötni, amely nyilvánvalóan elégtelen lenne a megtérüléséhez.⁶³ Szerbia messze elmaradt a 2016-os energiastratégiájában megjelölt, amúgy igen szerény gázfejlesztési céljaitól.⁶⁴ Mindez azt a látszatot erősíti, mintha „át lehetne ugrani” a földgázt, és az energiaátmenetnek eleve egy alacsony kibocsátású állapotot kellene megcéloznia.

⁶¹ Amat Adarov et al.: *Foreign investments mostly robust despite global downturn. Shift into services.* [online], 2019. Forrás: wiiw.ac.at [2021. 05. 16.]

⁶² Interjú 1. i. m.

⁶³ Interjú 8. Szabályozási szakértő, Koszovó. 2020. 12. 16.

⁶⁴ Ministry of Mining and Energy of the Republic of Serbia: *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030.* [online], 2016. Forrás: meemp-serbia.com [2021. 04. 23.]

Mindazonáltal a földgáz iránti közöny a „menetrendtartó” megújulók, a nap- és a szénergia iránt érzett erősen ellenséges attitűddel társul. Ezeket jobb esetben csak a meglévő alapterhelési kapacitásokon felüli forrásként fogadják el, rosszabb esetben teljes egészében tiltják azok telepítését. Semmi esetre sem gondolkoznak az alaperőművi állomány azokkal való teljes kiváltásán. Így például Bulgária a legutóbbi időkig gyakorlatilag ellehetetlenítette a nap- és szénergia termelését.⁶⁵ Az alaperőművi kapacitásokhoz való görcsös ragaszkodásnak racionális gyökerei vannak, nevezetesen a lakosság körében a villamos energiának fűtési célokra való felhasználása. Bulgáriában a fűtésre használt energia 38,5%-a áram,⁶⁶ míg Szerbiában a háztartások 20,1%-a használ erre a célra villamos energiát,⁶⁷ de hasonló a helyzet például Koszovóban és részlegesen Albániában, Montenegróban is. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztási csúcsok télen vannak, rendszerint kora este, amikor a nap- és esetenként a szénergia sem hozzáférhető. Így ezekben az időszakokban meglehetősen hosszan kell magas terhelést felmutatni, amire jelenleg szénkapacitások vannak üzembe állítva, szezonális kihasználtsággal. Így is jelentős a csúskapacitás-hiány, aminek 2017 telén már tanúja is volt a régió.⁶⁸ Mindez azt is igényelné, hogy ezek az országok legalább szezonális jellegű gázkapacitásokat hozzanak létre, azonban ez a változó uniós álláspont mentén egyre nehezebben kivitelezhető.

Párhuzamos gázpolitikai életrajzok: Bulgária, Görögország, Észak-Macedónia és az EU gázpolitikája

Bulgária, Görögország és Észak-Macedónia markánsan különböző időszakokban és feltételek mellett hozták létre gáziparukat. Míg Bulgária a KGST keretei és kizárólagos szovjet orientáció mellett kezdte el annak kiépítését, Görögország pedig az ezredforduló környékén létesített egy már eleve diverzifikált portfóliót, addig Észak-Macedónia még alig tette meg az első lépéseket a földgáz felé. Bulgária esete egy klasszikus KGST-történet. A helyi nyersanyagkincs korlátozott volta miatt és a szovjet olaj kiváltására Moszkva nagyon hamar alternatív fűtőanyagok bevezetését szorgalmazta az országban. Így jött létre az 1970-es évek folyamán a bolgár nukleáris és földgázipar, kizárólagosan szovjet technológiára és importra támaszkodva. Ezt a függést erősítette a nagyobb volumenű szovjet gáztranzit megkezdése az 1980-as évektől, illetve közvetve az 1990-es évek privatizációs folyamata is, amikor jelentős energiaipari egységek, például a térség legnagyobb kőolaj-finomítója is orosz tulajdonba került. Így az EU liberalizációs erőfeszítéseinek egy diverzifikálatlan, de már kialakult és beágyazott ipari hátteret kellett volna megreformálniuk.

Ehhez képest a görög gázpiac kialakulása egybeesett az uniós liberalizáció és az orosz–nyugati gázipari rivalizálás időszakával. Görögország elsőként Oroszországból importált földgázt Bulgárián keresztül 1997-ben, de ezt nagyon hamar követte a Revithoussa LNG-importterminál üzembe helyezése 1999-ben. Így a görög vevők a nemzetközi LNG-

⁶⁵ Interjú 9. Energiatermelői érdekképviselet, vezető, Bulgária. 2021. 01. 03.

⁶⁶ Georgi Komitov – Violeta Rasheva – Ivan Binev: *Determining the expenses for heating of a residential building using different energy sources*. [online], 2019. Forrás: iopscience.iop.org [2021. 06. 07.]

⁶⁷ *Serbia*. [online], é. n. Forrás: keepwarmeurope.eu [2021. 06. 11.]

⁶⁸ Interjú 10. Egyetemi professzor, Bulgária. 2020. 11. 25.

piacokra támaszkodva már a kezdettől fogva diverzifikálhatták az ellátásukat, a Gazprom sosem tudott piaci erőfölényt kialakítani náluk a helyi gázüzletágban.⁶⁹ Kedvező földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Athén még változatosabbá tehetette földgázellátását a TANAP–TAP vezetékrendszernek köszönhetően, amely azeri gázt szállít Olaszországba, többek közt Görögország északi részén keresztül. Bulgáriával ellentétben a görög gázpiac már eleve az EU előírásainak megfelelően épült ki, sosem voltak érdemi ellátásbiztonsági dilemmái. A helyi gázipari nagyvállalatoknak vagy akár a politikai elit tagjainak nem kellett érdemben elköteleződniük egyetlen beszállító felé sem, Görögország megőrizhette gázipari autonómiáját.

Észak-Macedónia gázipari fejlődése épphogy csak megkezdődött. Az ország 1997-ben Bulgárián keresztül kapcsolódott hozzá a nemzetközi gázhálózathoz, amelyen át kisebb volumenű orosz gázt importál napjainkban is. Ugyanakkor Észak-Macedónia üzletileg kiaknázható szénvagyona kimerülőben van, a 2020-as évek végére várhatóan jelentősen csökken a termelés, így az energiapolitikának kritikus döntéseket kell hoznia viszonylag hamar. Az importált szén és a megújuló energia mellett a földgáz is egy lehetséges opció, amint azzal a kormányzati stratégiák is számolnak.⁷⁰ Ez utóbbi esetben egy már diverzifikált és liberalizált versenypiacra léphetne be az ország, élvezve annak minden előnyét, ideértve az alacsony árakat, a rugalmasságot és a több lábbon állást. Ehhez azonban ki kellene építenie a szükséges hálózati infrastruktúrát: a nagynyomású vezetéseket mindenképpen, de komolyabb fejlesztésekhez az erőművi és az elosztóhálózatot is. A vonatkozó tervek alapján az első lépés az EU és az Egyesült Államok által is támogatott, a TAP görögországi szakaszához csatlakozó összekötő vezeték lenne, ezt követhetné elvileg a helyi hálózat fejlesztése és egy Koszovó, esetleg akár Albánia irányába építendő további vezeték.

A már meglévő infrastruktúra döntően meghatározta, hogy ezek az országok miként viselkednek az EU – Egyesült Államok – Oroszország fémjelzte nagyhatalmi térben. Bulgária egyértelműen és látványosan „csataterállammá” vált a 2000-es éveket követően. A kizárólagosan orosz orientációjú infrastrukturális rendszere, EU-tagsága, földrajzi elhelyezkedése és jelentősége, illetve belső, politikai megosztottsága mind hozzájárult ehhez. Ugyanakkor ez nem volt újdonság, Bulgária hagyományosan a nemzetközi szinten is vitatott és geopolitikailag kényes energetikai projektek otthona. Jelen témánkhoz legközelebb a Déli Áramlat orosz gázvezetékprojekt körüli 2012–2014-es nemzetközi konfliktus áll. Ebből az EU szabályozói és az Egyesült Államok nyílt politikai nyomásának hatására Szófia végül kihátrált, az utolsó utáni pillanatban a projekt leállítására kényszerítve Moszkvát.⁷¹ Korábban az EU-csatlakozás során a hatból négy nukleáris blokkot le kellett már állítania a kozloduji telephelyen a Bizottság követelésére. A nukleáris kérdésben meglévő feszültségeket tovább élte, hogy a leállított blokkok pótlására 2006-ban Szófia egy új egység építésére szerződött az orosz Atomsztrójeporttal, Belenében. A rosszul előkészített,

⁶⁹ Julian Bowden: *SE Europe gas markets. Towards integration*. [online], 2019. 10. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 03. 16.]

⁷⁰ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia: *The Strategy for Energy Development of the Republic of North Macedonia until 2040. Final draft for public consultations*. [online], 2019. 10. Forrás: economy.gov.mk [2021. 02. 28.]

⁷¹ Jonathan Stern – Simon Pirani – Katja Yafimava: *Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?* [online], 2015. 01. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 01. 13.]; Jack Sharples: *The shifting geopolitics of Russia's natural gas exports and their impact on EU–Russia gas relations*. [online], 2016. 03. 25. Forrás: tandfonline.com [2021. 02. 28.]

átgondolatlan és politikailag sem teljes mértékben támogatott projekt négy évvel későbbi lemondása jelentős pénzügyi veszteséggel járt – csak a már legyártott berendezésekért a bolgár GDP durván 1%-ának megfelelő összeget kellett kifizetni, és a bolgár fél szerint ennél is többet költöttek a meg nem valósult építkezés előkészítésére.⁷²

Ezzel szemben Görögország a DKE-térségbeli csővezetékes megoldások közötti rivalizálás egyik legnagyobb haszonélvezőjévé vált. Athén a térség LNG- és azeri gázkapuja-ként pozicionálta magát, tudatosan előmozdítva az Egyesült Államok és az EU szektorális törekvéseit. Jellemző, hogy a görög hálózatüzemeltető (TSO) nyíltan lobbizik a Gazprom által ellenőrzött úgynevezett Transzbalkán vezeték megfordítása mellett, ami lehetővé tenné például Ukrajna számára az LNG és az azeri gáz importját.⁷³ Ugyanakkor jelentős befektetések is áramlottak a helyi hálózatba (TAP), javítva az országon belüli hálózati lefedettséget, növelve a tranzitbevételeket és viszonylagosan olcsóvá téve a földgázt az országon belül. Görögország kései gázpiaci érkezése határozottan az előnyére vált, minden tekintetben az uniós liberalizáció egyik eminens tanulója. Ehhez képest Észak-Macedónia a legutóbbi időkig nem mérlegelte érdemben a gázipari fejlesztéseket.

A földgáz kapcsán kialakult politikai gazdaságtani és geopolitikai háttér nagyban befolyásolta azt, hogy ez az energiahordozó milyen szerepre törhetett az adott országban. Bulgária a posztkommunista átmenetek egyik klasszikus esete, aminek eredményeképpen a 2019-es energiafogyasztás az 1990-esnek csak a kétharmadát teszi ki. Ennek megfelelően Szófia az elmúlt 30 évben csak minimális befektetéseket eszközölt az átviteli, elosztói és erőművi rendszereibe. Az így megtakarított összegek jobbára a lakosság és kisebb mértékben az ipari fogyasztók zsebébe kerültek az alacsony árak révén. Ezzel szemben Görögországban a várható magas növekedés bővületében egészen a 2008-as válságig intenzív befektetési tevékenység folyt, leginkább a gázszektorban. Az új erőművek és hálózati elemek kiépítését nemcsak a szektor kedvező ellátásbiztonsági és liberalizált volta segítette, hanem az olajtermékek viszonylag széles körű használata is úgy a fűtésben, mint esetenként a villamosenergia-termelésben. Észak-Macedónia ismételten a mozdulatlan szektorális szereplő, ahol a fogyasztás nagyjából stagnált, illetve enyhén csökkent, viszont eddig nem volt szükség érdemi beruházásokra sem.

Nem meglepő, hogy a három ország eltérően reagált az EU klímapolitikai kezdeményezéseire is. Görögország eleve jelentős potenciállal rendelkezik a megújulók terén, így azok infrastruktúrájának kiépítése viszonylag olcsó. Ugyanakkor a görög válság eredményeképpen a teljes energiakereslet 26%-kal, a villamosenergia-fogyasztás pedig 24%-kal zuhant, és nem tűnik igazán úgy, hogy a későbbiekben ez a volumen újra nőne. Ennek megfelelően elérhetővé vált a szén kivezetése, kiváltképp, ha fenntartják a megújulókból és a gázszektorba való beruházási szinteket. Görögország 2113 MW-nyi lignitkapacitást vont ki a termelésből, és a maradék egységeket is le fogják állítani 2023-ig.⁷⁴ Az így támadt esetleges űrt a megújuló–földgáz tandem tölti be, amely a görög energia- és klímatervezésében változó arányokkal ugyan, de 2030-ig egyeduralmukodóvá válik a görög

⁷² Nuclear Engineering: *Bulgaria weighs merits of Belene NPP or Kozloduy extension*. [online], 2016. 11. 03. Forrás: neimagazine.com [2021. 06. 15.]

⁷³ Interjú 11. Vállalati felsővezető, Görögország. 2020. 12. 13.

⁷⁴ *Europe Beyond Coal Database* (2021) i. m.

villamosenergia-rendszerben.⁷⁵ Ennek megfelelően jelenleg is négy kombinált ciklusú erőművi beruházás (CCGT) van előkészületi vagy építési fázisban. Ahogy az 5,2 GW-nyi gázkapacitás okán az egyik interjúalany is megfogalmazta, „Görögország belépett a földgázkorba”.⁷⁶

Ellentétben például Bulgáriával és a legtöbb kelet-európai volt KGST-állammal, Görögországban a 2008-as válság – amely nagyságrendileg megegyezett a volt szovjet blokk tranzíciós krízisével – nem vezetett az energetikai befektetések felfüggesztéséhez. Pár év szünetet követően a görög kormányzat tudatosan folytatta az alacsony karbonintenzitású termelésre való átmenetet. Ez leginkább azért vált lehetségessé, mert Görögország képes volt rövid idő alatt strukturális értelemben felzárkózni a nyugat-európai energiámixekhez, kiépíteni egy olyan gázipart, amelynek segítségével a megújulókat továbbra és nagyobb arányban is integrálhatók a hálózatba. Ehhez szükség volt arra, hogy mind geopolitikailag, mind szabályozói és versenyszinten kiegyensúlyozott gázszektort tudjon létrehozni. Ilyen feltételek mellett azonban az EU mostani kihátrálása a gázipar támogatása mögül alig érinti Görögországot. Athén olyan időszakban építette ki gáziparát, amikor azt még jelentős EU-, EBRD- és EIB-támogatások mellett tehetette meg, a jövőben már csak kisebb kiegészítésekre lesz szükség. Ennyiben a görög földgáz a klasszikus „híd-” vagy „tranzíciós” szerepet tölthette be.

Ezzel szemben Bulgáriában a földgáz a torlódott átmenet egyik áldozatának tűnik. A földgáz korábbi elterjedését a belső feltételeken túlmenően akadályozta a kérdésben meglévő geopolitikai konfliktus, a diverzifikációra való várakozás és az energiaátmenet megkezdésének állandó halogatása. A bolgár energiapolitikai tervezés szinte minden ponton szembemegy az európai uniós fősodor elképzeléseivel: a következő 20 évben nem kívánják hiteles módon növelni a megújulókat szerepét, nem látszanak energiahatékonysági beruházások, a szén csak vontatottan vezetnék ki, miközben minden ellentmondást az amúgy nem haladó nukleáris fejlesztések révén kívánnak áthidalni.⁷⁷ Ahhoz, hogy ez sikerüljön, az uniós karbonártnak alacsonyan kellene maradnia, Bulgáriának meg kellene tudnia hosszabbítani a Bizottságtól kapott derogációkat, és a legalább 10 milliárd eurós nukleáris fejlesztéseket sürgősen meg kellene kezdenie. Mindeközben az ország fenn kívánja tartani az EU egyik legalacsonyabb lakossági árrendszerét, és nem világos, hogy mire tudná költeni az Unió által az energiaátmenetre neki nyújtott támogatásokat. Nem véletlenül jellemezte az egyik interjúalany a bolgár energia- és klímatervet a „kormány kívánságlistájaként”,⁷⁸ amely a jövőbeli pálya helyett inkább az energiapolitika jelenkori kötöttségeit fémjelzi.

Ennyiben az EU fosszilis kivonulása további nehézségeket teremt egy lehetséges bolgár energiaátmenet számára. Pár évvel ezelőtt Szófia még nyugodtan megkezdhetett volna egy göröghöz hasonló, dinamikus megújuló-földgáz programot. Azonban ezt már akkor is megnehezítette a Déli Áramlat lemondása miatti konfliktusos viszony a Gazprommal, az azeri betáplálás még bizonytalan és a gázpiac gyengén liberalizált volta, valamint

⁷⁵ Government of Greece: *National Energy and Climate Plan*. [online], 2019. Forrás: ec.europa.eu [2020. 12. 20.]

⁷⁶ Interjú 12. Vállalati felsővezető, Görögország. 2021. 01. 13.

⁷⁷ Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria (2020) i. m.

⁷⁸ Interjú 13. Szakértő, Bulgária. 2020. 11. 30.

az amerikai–orosz viszony mentén megosztott belpolitika. Ezeket a kérdéseket mára már mérsékelten rendezték ugyan, de az EU továbblépni látszik. A közeljövőben nagyon nehéz lesz az amúgy leginkább kézenfekvő európai forrásokból pénzt szerezni a gázipar fejlesztéséhez, így elvileg vagy lemondanak arról, vagy kénytelenek lesznek újra a nehezebb utat választani, és Moszkvához vagy Washingtonhoz fordulni. Mindeközben az EU által vizionált „csak megújulók” program teljes mértékben elutasított, és középtávon nem is nagyon kivitelezhető Bulgáriában. Így az ország egy, a múltban nem kívánt alternatívát látszik elveszteni, és az átmenet újra perspektíva nélkül marad.

Észak-Macedónia ebben az összevetésben a szélesebb értelemben vett nem EU-tag DKE-országokat képviseli, ahol az átmenet ösztönzői gyengék, a kibocsátásnak nincs ára, és ahol a fűtőanyag-választás és a geopolitikai orientáció viszonylag szabad. Észak-Macedónia annyiban különleges, hogy a status quo fenntarthatósága erősen kérdőjeles az ország 2019-es energiamixének 36,5%-át adó szénvagyonnak a következő 10–15 évben várható kimerülése miatt. A 2019-es nemzeti energiastratégia tervezete⁷⁹ már ebből a helyzetből indul ki, és három eltérő fejlődési pályát vizionál. Ugyanakkor ennél is fontosabb, hogy a tervezet első alkalommal hangsúlyosan is figyelembe veszi az EU klímapolitikai célkitűzéseit, és az Energiaközösségben, illetve azon túlmenően igyekszik integrálni a Szkopje által tett vállalásokat. A tervezet által is preferált változat a zöld átmenet, amely magában foglalja a szén kivezetését és az EU kibocsátási-kereskedelmi rendszerének (*EU Emissions Trading System* – EU ETS) a bevezetését 2030-ig. De az átmenet becsült költségei is jelentősek, 9,4 és 17,5 milliárd euró (a 2019-es észak-macedón GDP durván 75 és 140%-a) közé teszik azt 2040-ig.⁸⁰ Ebben benne van a gázszállító hálózat kiépítése mintegy 323,1 millió euróból (a GDP 3,6%-a) 2025-ig, illetve opcionálisan a nemzeti elosztórendszer fejlesztése 241 és 745 millió euró közti összegből.⁸¹

Mindez arra utal, hogy Szkopje még elfogadtathatja néhány fejlesztési projektjét az EU gázfejlesztési támogatásainak amúgy záródó kapujában. Ugyanakkor ellentétben például Bulgáriával, Szkopje fejlődési pályája nem teljesen kötött. Az energiastratégia is inkább csak sejteti a jövőbeli fejlődési irányokat, de lényegét tekintve inkább tekinthető egy döntéselőkészítési dokumentumnak, amelyben minden lehetőség szerepel. Így például Észak-Macedónia szénimport révén megőrizheti erőműveit, amennyiben nem kap kellő támogatást gázfejlesztési és/vagy vízerőművi projektjeihez, vagy fejlesztheti csak a megújulóakra alapozott potenciálját, megőrizve minden mást. Az Unióhoz való szakpolitikai konvergencia így erősen feltételes, egyszerre táplálkozik az éppen Európa-barát kormányzati attitűdből és az uniós fejlesztési források iránti természetes vonzódásból. Ennyiben a gázfejlesztések finanszírozása is alku tárgya lehet úgy az Európai Bizottsággal – megújulóprojektekért vagy klímapolitikai vállalásokért cserébe –, mint Oroszországgal vagy az Egyesült Államokkal.

⁷⁹ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia (2019) i. m.

⁸⁰ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia (2019) i. m. 16.

⁸¹ EBRD: *Gas distribution network in North Macedonia*. [online], 2020. Forrás: ebrd.com [2020. 05. 18.]

Kitekintés

Mi lesz a DKE-térség energiapolitikájának meghatározó vonulata: az orosz–amerikai geopolitikai rivalizálás, vagy az Európai Unió fémjelezte klímapolitikai törekvések? A kérdés felvetésénél el kell kicsit vonatkoztatni a múlttól. Az 1990-es évek közepe óta az Európai Unió térségbeli politikáját a stabilitási és felzárkóztatási szempontok határozták meg. Ennek jegyében viszonylag bőkezű és elnéző magatartást tanúsított a legtöbb kérdésben. A Nyugat-Balkánon az uniós csatlakozási követelményeket csak nagyon mérsékelten kérték számon, és még az EU-tag Görögország vagy Bulgária esetében is sokszor adtak különféle derogációkat. Mindeközben a térségbeli országok viszonylag jelentős forrásokat kaptak, amelyek ugyan nem voltak elegendők az integrációs követelmények teljesítéséhez, de minden más vonatkozásban meghaladták az Unió szomszédságára költött forrásokat. Az uniós energiapolitikai liberalizáció folyamata is hasonló jegyeket hordozott, formai és intézményi követelmények teljesítéséért cserébe adott forrásokat. Inkább volt mézes-madzag, és alig-alig furkósbot.

Ehhez képest az Unió klímapolitikája mai ambíciói mellett egy teljesen más minőséget fémjelez. Az energiaátmenet folyamata évtizedes távlatban a nemzeti GDP-k több százaléka rugó beruházási programokat feltételez, amelyeket leginkább az EU-ban domináns nyugat-európai elképzelések mentén lehetne végrehajtani és kivitelezni. Az EU-hoz nem tartozó országok számára is mind normatív módon (szófiai nyilatkozat, 2020), mind egyoldalú kényszerítő eszközökkel (EU CBAM) valamilyen szintű politikai alkalmazkodást generál. Az eddigi magatartás alapján az EU a klímapolitikában kifejezetten hegemon, nagyhatalmi politikát folytat, sokkal erőteljesebb alkalmazkodást vár el, mint korábban. Kevésbé mosolygós, sokkal zordabb arc ez, mint amit a múltban megszoktunk.

Természetesen nem tudható, hogy ez a kísérlet mennyire lesz sikeres. Egy sor kihívás áll az energiaátmenet előtt. Bizonyításra vár, hogy a kibocsátás 2030-ig tervbe vett 55%-os csökkentésének kísérlete működik-e, és nem okoz jelentős piaci zavarokat magukban az EU-magállamokban is. Ezt követően még nincs garancia arra, hogy a jelentősebb széniparral, de gyenge gáziparral és -hálózati rendszerekkel rendelkező kelet-európai országok is képesek venni ezt az akadályt. Biztosnak kellene lenni abban, hogy a nemteljesítés szankcionálható, illetve nem tudjuk, hogy mi történik, ha pár nemzetállam szembefordul a 2030-as klímatervvvel. Végezetül pedig ott van egy sor egyéb szak- és általános politikai aspektus, amelyek miatt a Bizottságnak vagy éppen a Tanácsnak feltételezhetően engedményeket kell majd tennie az éghajlatpolitikai fronton.

Azonban mindezek figyelembevételével is nagyon erős a regionális napirendre gyakorolt hatás. Az orosz–amerikai geopolitikai rivalizálás mellett mindig opció volt valamilyen szintű kimaradás vagy kihátrálás. Ehhez képest az energiaátmenet logikája az EU-n belül egyáltalán nem teszi lehetővé, de azon kívül is egyre nehezíti az el nem köteleződést és a passzivitást. A geopolitikai szintéren majdnem mindig meg lehetett próbálkozni kompenzálni a kárvallott felet. Ehhez képest az uniós klímapolitikában a kényszerítő eszközök jelentős része automatikus (például az EU ETS), illetve nem nagyon van ellenkező fél, akit ki lehetne engesztelni. Végezetül: míg az energiapolitikai döntések kezdő kérdése geopolitikai volt a 2000-es években (mit szólnak ehhez Moszkvában vagy

Washingtonban, formálisan megfelel-e az Unió piacszervezési jogának?), addig az új viszonyok közt inkább a klímapolitikai szempontok kerülnek előtérbe (lehet-e ilyen fűtőanyagokat most bevezetni, kapható-e rá versenyképes finanszírozás?). Mindezekből kifolyólag az uniós klímapolitikának minden esélye megvan arra, hogy az elkövetkező években az orosz–amerikai geopolitikai versengéshez hasonló politikaformáló tényezővé váljon a DKE-térségben.

Felhasznált irodalom

- Adarov, Amat – Mahdi Ghodsi – Gábor Hunya – Olga Pindyuk: *Foreign investments mostly robust despite global downturn. Shift into services*. [online], 2019. Forrás: wiiw.ac.at [2021. 05. 16.]
- Andersen, Svein – Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Energy Union. Europe's New Liberal Mercantilism?* London, Palgrave Macmillan, 2017. Online: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-59104-3>
- Baev, Pavel – Indra Overland: *The South Stream versus Nabucco pipeline race. Geopolitical and economic (ir) rationales and political stakes in mega-projects*. [online], 2010. 09.27. Forrás: onlinelibrary.wiley.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2010.00929.x>
- Balmaceda, Margarita M.: *The Politics of Energy Dependency. Ukraine, Belarus, and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto, University of Toronto Press, 2013.
- Balmaceda, Margarita M.: *Differentiation, materiality, and power. Towards a political economy of fossil fuels*. [online], 2018. 05. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.10.052>
- Bankwatch: *Chinese-financed coal projects in Southeast Europe*. [online], 2019. 04. 09. Forrás: bankwatch.org [2021. 06. 09.]
- Bankwatch: *The energy sector in Kosovo*. [online], é. n. Forrás: bankwatch.com [2021. 06. 06.]
- BBC: *European Investment Bank drops fossil fuel funding*. [online], 2019. 11. 14. Forrás: bbc.com [2021. 05. 03.]
- Bocquillon, Pierre – Eleanor Brooks – Tomas Maltby: *Speak softly and carry a big stick. Hardening soft governance in EU energy and health policies*. [online], 2020. 07. 10. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1080/1523908X.2020.1792860>
- Bonneuil, Christophe – Jean Baptiste Fressoz: Termocén: a szén-dioxid politikatörténete. In Balogh Róbert (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, ELKH BTK Történettudományi Intézet, 2021. 251–271.
- Bowden, Julian: *SE Europe gas markets. Towards integration*. [online], 2019. 10. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 03. 16.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784671488>
- BP Statistical Review of World Energy, 2020. [online], 2020. 08. 11. Forrás: bp.com [2020. 07. 19.]
- EBRD: *Gas distribution network in North Macedonia*. [online], 2020. Forrás: ebrd.com [2020. 05. 18.]
- Ecofys: *The role of renewable gas in a decarbonised energy system*. [online], 2018. Forrás: gasforclimate2050.eu [2021. 06. 06.]
- Energy Industry Review: *ExxonMobil to exit from Neptun Deep project*. [online], 2020. 01. 13. Forrás: energy-industryreview.com [2021. 06. 06.]
- Euractiv: *Role of natural gas in climate-neutral Europe. Position paper of Bulgaria, Czechia, Greece, Hungary, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia*. [online], 2020. 05. Forrás: euractiv.com [2021. 05. 05.]
- Eurelectric: *Decarbonisation pathways*. [online], 2018. 05. Forrás: cdn.eurelectric.org [2021. 05. 05.]
- Europe Beyond Coal Database. [online], 2021. 04. 20. Forrás: beyond-coal.eu [2021. 05. 29.]
- European Commission: *Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people*. [online], 2020. 09. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]
- European Commission: *Guidelines for the implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*. [online], 2020. 10. 06. Forrás: ec.europa.eu [2021. 03. 12.]
- European Commission: *Commission welcomes the political agreement on the Just Transition Fund*. [online], 2020. 12. 11. Forrás: ec.europa.eu [2021. 05. 03.]

- European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Regulation*. [online], 2020. 12. 15. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]
- European Commission: *Commission Delegated Regulation supplementing Regulation*. [online], 2021. 06. 04. Forrás: ec.europa.eu [2021. 06. 13.]
- European Union: *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 194*. [online], 2008. 05. 09. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 06. 15.]
- Eurostat: *Gas prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 20. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Electricity prices components for household consumers – Annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Electricity prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Complete energy balances*. [online], 2021. 06. 06. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 07.]
- Gazprom: *Gazprom Investor Day presentation*. [online], 2020. 02. 11. Forrás: gazprom.com [2021. 05. 06.]
- Georgiev, Atanas: *Natural gas in the Western Balkans in the framework of the future Energy Community goals for 2030*. [online], 2020. 06. Forrás: bdi.bg [2021. 05. 27.]
- Goldthau, Andreas – Nick Sitter: *Soft power with a hard edge. EU policy tools and energy security*. [online], 2015. 02. 26. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1080/09692290.2015.1008547>
- Government of Greece: *National Energy and Climate Plan*. [online], 2019. Forrás: ec.europa.eu [2020. 12. 20.]
- Gustafson, Thane: *The Bridge. Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2020. Online: <https://doi.org/10.4159/9780674243842>
- Holzinger, Katharina – Christoph Knill: *Causes and conditions of cross-national policy convergence*. [online], 2007. 02. 17. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1080/13501760500161357>
- Högselius, Per: *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York, Palgrave MacMillan, 2013.
- Högselius, Per – Arne Kaijser: *Energy dependence in historical perspective. The geopolitics of smaller nations*. [online], 2019. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.12.025>
- Jirušek, Martin – Tomáš Vlček – James Henderson: *Russia's energy relations in Southeastern Europe. An analysis of motives in Bulgaria and Greece*. [online], 2017. 06. 22. Forrás: tandfonline.com [2021. 05. 27.] Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2017.1341256>
- Komitov, Georgi – Violeta Rasheva – Ivan Binev: *Determining the expenses for heating of a residential building using different energy sources*. [online], 2019. Forrás: iopscience.iop.org [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1088/1757-899X/595/1/012046>
- Kovacevic, Aleksandar: *Towards a Balkan Gas Hub. The interplay between pipeline gas, LNG and renewable energy in South East Europe*. [online], 2017. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2019. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784670757>
- Kuzemko, Carolina – Andrew Lawrence – Matthew Watson: *New directions in the international political economy of energy*. [online], 2019. 01. 28. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1080/09692290.2018.1553796>
- Larson, Aaron: *Three big players work together on Bulgarian nuclear plant*. [online], 2020. 06. 25. Forrás: powermag.com [2021. 06. 09.]
- Maltby, Tomas: *European Union energy policy integration. A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism*. [online], 2013. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 02. 28.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.031>
- Mete, Gokce: *Energy Transitions and the Future of Gas in the EU. Subsidise or Decarbonise*. London, Palgrave Macmillan, 2020. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-32614-2>
- Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria: *Projekt „Sztrategija za usztojcsivo energijno razvitie na Republika Baltarija do 2030 godina sz horizont do 2050 godina”*. [online], 2020. Forrás: parliament.bg [2020. 11. 25.]

- Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia: *The Strategy for Energy Development of the Republic of North Macedonia until 2040. Final draft for public consultations*. [online], 2019. 10. Forrás: economy.gov.mk [2021. 02. 28.]
- Ministry of Mining and Energy of the Republic of Serbia: *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*. [online], 2016. Forrás: meemp-serbia.com [2021. 04. 23.]
- Nuclear Engineering: *Bulgaria weighs merits of Belene NPP or Kozloduy extension*. [online], 2016. 11. 03. Forrás: neimagazine.com [2021. 06. 15.]
- Overland, Indra: *The geopolitics of renewable energy. Debunking four emerging myths*. [online], 2019. 03. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.10.018>
- Pravityelsztvo Rosszjjszkoy Fegyerciacii: *Enyergetyicseszjkaja sztratyegija Rosszjjszkoy Fegyerciacii na period do 2035 goda*. [online], 2020. 06. 09. Forrás: static.government.ru [2021. 06. 06.]
- Serbia. [online], é. n. Forrás: keepwarmeurope.eu [2021. 06. 11.]
- Sharples, Jack: *The shifting geopolitics of Russia's natural gas exports and their impact on EU–Russia gas relations*. [online], 2016. 03. 25. Forrás: tandfonline.com [2021. 02. 28.] Online: <https://doi.org/10.1080/14650045.2016.1148690>
- Siddi, Marco: *The Southern Gas Corridor. Challenges to a geopolitical approach in the EU's external energy policy*. [online], 2017. 03. Forrás: fia.fi [2021. 03. 04.] Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25886.95049>
- Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans. [online], 2020. 11. 10. Forrás: berlinprocess.info [2020. 11. 21.]
- Stern, Jonathan – Simon Pirani – Katja Yafimava: *Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?* [online], 2015. 01. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 01. 13.]
- Stern, Jonathan: *Narratives for natural gas in decarbonising European energy markets*. [online], 2019. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2020. 01. 04.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784671280>
- Szabo, John – András Deák: The CEE Energy Transition. Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Matúš Mišík – Veronika Oravcová (szerk.): *From Economic to Energy Transition. Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan, 2021. 63–96. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-55085-1_3
- Szulecki, Kacper: *European energy governance and decarbonization policy. Learning from the 2020 strategy*. [online], 2016. 07. 01. Forrás: tandfonline.com [2020. 01. 04.] Online: <https://doi.org/10.1080/14693062.2016.1181599>
- U.S. Congress: *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: congress.gov [2018. 01. 04.]

Hivatkozott online interjúk

- Interjú 1. Egyetemi professzor, Bosznia-Hercegovina. 2021. 01. 29.
- Interjú 2. Civil szervezet szakértője, Szerbia. 2021. 02. 26.
- Interjú 3. Európai szabályozó szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 22.
- Interjú 4. Európai fejlesztési szervezet felsőszintű képviselője. [2020. 12. 18.]
- Interjú 5. Az Európai Bizottság képviselője. 2020. 12. 03.
- Interjú 6–7. Az Energiaközösség képviselői. 2020. 11. 25. és 2020. 12. 04.
- Interjú 8. Szabályozási szakértő. Koszovó. 2020. 12. 16.
- Interjú 9. Energiatermelői érdekképviselő, vezető, Bulgária. 2021. 01. 03.
- Interjú 10. Egyetemi professzor, Bulgária. 2020. 11. 25.
- Interjú 11. Vállalati felsővezető, Görögország. 2020. 12. 13.
- Interjú 12. Vállalati felsővezető, Görögország. [2021. 01. 13.]
- Interjú 13. Szakértő, Bulgária. 2020. 11. 30.